

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI (SAL)

PAPILA RA 1 (P1)

HUKURI 2008

TIMARAKA: 120

NKARHI: 2 wa tiawara

Papila leri ri na 14 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO

1. Papila leri ri na swiyenge swa mune:

XIYENGE XA A xi na xivutiso xa 1 xa xikambelantwisiso.

XIYENGE XA B xi na xivutiso xa 2 xa nkatsakanyo/nkomiso wa ndzima.

XIYENGE XA C xi na swivutiso swinharhu, xa 3.1; xa 3.2 na xa 3.3 swa ntivoririmi na matirhiselo ya ririmi.

XIYENGE XA D xi na swivutiso swa NTLHANU swa matsalwa, ku nga

Swivutiso swa 4.1, 4.2 na 4.3 swa **Swirungulwana**

Swivutiso swa 4.4 na 4.5 swa **Mitsheketo**.

2. Eka Xiyenge swa A – C, u languteriwa ku hlamula swivutiso hinkwaswo.
3. Eka Xiyenge swa D, u languteriwa ku hlamula swivutiso swa **tsalwa rin'we ntsena**.
4. Sungula swivutiso swa xiyenge xin'wana ni xin'wana eka pheji yintshwa u tlhela u nkhwatihata emakumu ka xiyenge xin'wana ni xin'wana.
5. Tlula ntila loko u hetile nhlamulo ya xivutiso xin'wana ni xin'wana.
6. Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka) u ri karhi u landzelela milawu ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka, kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Hi mikarhi yo tala ku twala xirilo xa vamanana na vana xa ku xanisiwa ka vona hi vanuna na vatatana va vona. Leswi a swi vuli leswaku vamanana hi vona ntsena va xanisiwaka emindyangwini. Va kona vatatana van'wana lava na vona va nga ni xirilo xo fana ni xa vamanana, xa ku xanisiwa emindyangwini. Xirilo xa vatatana a xi twali swinene hikuva vatatana vo tala va chava ku hlekiwa hi vanhu loko va vula leswaku va xanisiwa.

Nzama a a ri un'wana wa vavanuna lava a va xanisiwa hi vasati va vona. Lexi a xi karhata ngopfu emutini wa Nzama a ku ri byalwa. Leswi hi swona ngopfu a swi vanga leswaku a xanisiwa hi nsati wa yena Tsakani. Vanghana va Tsakani a va tshamela ku n'wi rhamba va famba na yena ebyalweni. Tsakani na yena a a nwa ngopfu byalwa. Vudakwa a byi n'wi kulerile, a tlula na vavanuna hi ku nwa. Nzama u ringetile ku ololoxa mhaka leyi hi ndlela ya xinuna, kambe yi tsandza.

Siku leri Tsakani a vaka a nwile byalwa swinene, a ku nga lulami nchumu ekaya ka vona. Nzama wa vanhu a a pfa a biwa hi swibye swa kwala kaya. Loko a tlherisela, a ya a ya potiwa emaphoriseni. Nhlamba yona a ha ha vuli, a ku dyiwa yona siku Tsakani a nga byi nwa. Leswi swi endlile leswaku Tsakani a hluleka ku hlayisa ndyangu wa yena hi mfanelo. Masiku man'wana Nzama a a fanele ku vuya hi le ntirhweni leswaku a ta pfa a sweka loko Tsakani a nga si vuya ebyalweni. Leswi a swi vangwiwa hi leswi a a kuma vana va nga si yisa nchumu enon'wini himpfhuka ri xa.

Nzama u ringetile ku burisana na maxaka hi mhaka leyi, kambe swi tsandza. U ringetile hambu ku ya mangala emaphoriseni loko a biwile hi nsati. Maphorisa vona a vo n'wi hleka va tlhela va nga endlile nchumu hi swona, va vula leswaku i wanuna wa njhani wo biwa hi nsati. Leswi Tsakani a a nga tirhi, loko a pfumala mali yo xava byalwa, a a xavisa nhundzu ni swakudya swa kwala kaya. Leswi a swi vavisa swinene mbilu ya Nzama hikuva hi yena a xaveke nhundzu. Vusiku byin'wana Tsakani u komberile mali eka nuna wa yena. Nzama u arile ku n'wi nyika. Ku vile ni nyimpi leyikulu vusiku byelebyo. Nzama na vana va yena hinkwavo vanharhu va biwile hi Tsakani a tlhela a va humesela ehandle ka yindlu, yena a tikhiyelela endzeni. Nzama u pfuniwile hi maphorisa lama a ma fambafamba nivusiku. Nzama u va hlamuserile maxangu ya yena hinkwavo. Maphorisa va tekile Tsakani va ya pfalela exitokisini vusiku byelebyo.

Mhaka ya Tsakani yi hundziseriwile eka Ndzawulo ya swa Nhlayiso, laha Tsakani a kumeke mpfuneto wo lawula manwelo ya yena ya byalwa. U tshamile tin'hweti tinharhu a ri karhi a pfuniwa, laha a koteke ku tshika ku nwa byalwa lebyi a byi lava ku n'wi onhela vukati.

Mhaka leyi yi komba kahle leswaku va kona vatatana lava xanisiwaka hi madzolongu ya le mindyangwini. Va fanele va kuma ku pfuneka swilo swi nga si onhaka.

SWIVUTISO:

- 1.1 Xana ndyangu lowu ku vulavuriwaka ha wona i wa vamani? (2)
- 1.2 Xana ndyangu lowu wu na vana vangani? (1)
- 1.3 Xana i vamani lava a va hamba va famba na Tsakani ebyalweni? (1)
- 1.4 Hlawula nhlamulo yin'we leyi yi nga yona eka swivulwa leswi swi landzelaka:
- 1.4.1 Hungunkulu eka xitshuriwa lexi i ku:
- (a) kombisa leswaku vavanuna va xanisa vavasati ni vana.
 (b) kombisa leswaku vavasati va xanisa vavanuna ni vana.
 (c) Kombisa leswaku a hi vavasati ni vana ntsena lava xanisiwaka emakaya. (2)
- 1.4.2 Tin'hweti leti Tsakani a tshameke tona loko va Ndzawulo ya Nhlaysi va n'wi pfuna ku tshika ku nwa byalwa i ...
- (a) Yin'we.
 (b) Tinharhu.
 (c) Khume. (2)
- 1.5 Hi swihi swiphiko swimbirhi leswi a swi karhata emutini wa Nzama? (4)
- 1.6 Hlamula u ku **hi swona** kumbe **a hi swona**, kutani u seketela nhlamulo ya wena:
- Tsakani a a nga swekeli muti wa yena swakudya masiku man'wana. (3)
- 1.7 Xana maphorisa ya pfunile Nzama hi ndlela yihi siku ya n'wi kumeke a humeseriwile ehandle ka yindlu swin'we ni vana va yena nivusiku? (2)
- 1.8 Xana hikokwalaho ka yini Tsakani a pfa a xavisa swibye swa le kaya ka yena? (2)
- 1.9 Xana maphorisa ya endlile yini loko Nzama a mangarile ta ku xanisiwa ka yena hi nsati? (2)
- 1.10 Hi ku vona ka wena leswi Ndzawulo ya swa Nhlaysi yi swi endleke ku pfuna Tsakani leswaku a tshika byalwa swa khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 1.11 Boxa mhaka leyi vangeke leswaku Tsakani a hlongola Nzama na vana endlwini nivusiku. (2)
- 1.12 Nyika nhlamuselo ya leswi tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka:
- A kuma vana va nga **si yisa nchumu enon'wini** himpfhuka ri xa. (1)

- 1.13 Tsavula rito rin'we eka ndzimana ya vumbirhi leri vulaka leswi: **'ku nwa ngopfu byalwa'**. (2)
- 1.14 Xana wena loko ngi a wu ri wena Nzama a wu ta va u endlile yini ku herisa xiphigo lexi a xi ri emutini wa Nzama? (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKATSAKANYO/NKOMISO WA NDZIMA

XIVUTISO XA 2

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u tsala nkatsakanyo/nkomiso wa xona hi marito ya wena n'wini ya kwalomu ka 50 – 60. U nga onhi mingo wa xona.

Mpumalanga i vito leri tumbulukeke endzhaku ka nhlawulo wa mani na mani etikweni ra Afrika-Dzonga. Nhlamuselo ya vito leri yi vula leswaku hi laha dyambu ri humaka kona. Ndhawu leyi yi na matimu matsongo loko yi pimanisiwa na tin'wana tindhawu ta laha tikweni. Yi tiveka hi swo tala leswi kokaka mahlo loko swi ta eka swa vupfumba. Laha ku tumbulukile tintlhari leti ehleketeke ku aka mitanga yo hlayisela swiharhi.

Ndhawu leyi yi tiveka ngopfu hi magova yo fana na Blyde River Canyon, tintshava to fana na va Drakensburg, na mitanga ya swiharhi yo fana na vaManyeleti na vaKrugger National Park. Lava va tsakelaka ku vona mabakwa ya ntumbuluko, va tsutsumela eka tindhawu to fana na vaEcho Caves na vaSudwala Caves. Tindhawu leti ti koka madzanadzana ya vanhu vo huma laha tikweni na le matikweni ya le handle. Milambu leyikulu yi khuluka yi kongoma kwale Mpumalanga. Loko ku ri tindhawu to rhuhela vuendzi i ntsandzavahlayi. Miako ya madoroba ya xikhale ya ha hlayisiwile exidorobanini xa Pilgrimsrest. Lava tsakelaka ku vona ku saseka ka ntumbuluko va kongoma eMpumalanga.

Swin'wana leswi hlamarisaka endhawini leyi i tinxaka ta maribye yo hambanahambana lawa ya kumekaka kona. Man'wana ya maribye lama ya na swicelwa swo fana na nsuku, koporo, malahla na swin'wana leswi nga swa nkoka etikweni. Man'wana maribye a ya tirhisiwa tanihi switsalo na ku va ku tsaleriwa eka wona hi vanhu va khale. Timhaka leti humeleleke khale ti nga ha hlayiwa eka maribye ya kona. Hikwalaho ka swona, Mpumalanga yi na ntirho lowukulu wo hlayisa matimu ya leswi nga humelela laha tikweni khale.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3**

- 3.1 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka hi vukheta, kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Munhu wa hlamarisa. A nga twisiseki. U na vutlhari naswona u fuma swivumbiwa hinkwaswo swa misava. Miehleketo ya yena yi entile bya lwandle. Wa hanyisa, wa dlaya.

Ku na vanhu lava va endlaka leswaku vutomi byi hi olovela namuntlha. Xikombiso: loko swi ta etlhelo ra vutleketli, va kona vanhu lava tisaka nhluvuko. Khale vanhu a va famba mipfhuka yo leha swinene hi milenge hikwalaho ko pfumaleka ka swo famba. Namuntlha ku tumbuluxiwile swifambo swo chavisa swinene swo tanihi xihahampfhuka lexi endlaka leswaku munhu a fika laha a yaka kona hi ku copeta ka tihlo.

Hi ta nghena ni le ka tlhelo ra thekinoloji ya swihangalasangungu. Khale hikwalaho ko pfumaleka ka switirhisiwa swa xihatla, vanhu a va fanele ku tsalelana mapapila loko va navela ku avelana timhaka va ri kule ni kule. Loko nkarhi wu ya wu famba, ku tumbuluxiwile thelegiramu, leyi a yi endla leswaku munhu a rhumela mahungu ya xihatla yo fana ni ku tivisa munhu wo karhi leswaku xaka ra yena ri file. Endzhakunyana ku tumbuluxiwile riqingho leri na rona eka nkarhi wa sweswi ri antswisiweke swinene. Ku na riqingho leri munhu a ngo famba na rona ri ri exandleni. Rolero ri vuriwa selula. Phela munhu loko a ri hava selula sweswi, a hi munhu. Munhu wo tano u tekiwa a salele ngopfu endzhaku evuton'wini. Kunene tiko a xi etleli, swilo swi nyanya ku cinca.

Ta ku pfuna ka munhu ha ti vona. A hi voneni ta ku onha ka munhu. Vanhu vo tala masiku lawa va hundzukile vadlayi, ngopfungopfu vavanuna ni vafana. Khale loko munhu a ri karhi a famba o hlangua ni munhu un'wana endleleni, a a hatlisa a n'wi tshinelela leswaku va tiyisana endleleni. Masiku lawa a swa ha ri tano, ematshan'wini yo n'wi tshinelela, munhu wo hlanula swirhendze. Ku chaviwa munhu, a ka ha chaviwi xiharhi.

SWIVUTISO:

- 3.1.1 Hlawula nhlamulo yin'we leyi yi nga yona eka leti ti nga endzeni ka swiangi:
Munhu u fuma munhu wo karhi, kasi swivumbiwa hinkwaswo (naswona/na swona) swi fumiwa hi munhu. (1)
- 3.1.2 Nyika nkomiso wa rito: '**Xikombiso**'. (1)
- 3.1.3 Nyika nhlamuselo ya xihlambanyiso lexi tikisiweke eka xivulwa lexi xi landzelaka:
Miehleketo ya yena yi entile **bya lwandle**. (2)

- 3.1.4 Yisa rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka eka ntsongahato:
Hi ta **nghena** ni le ka tlhelo ra thekinoloji. (1)
- 3.1.5 Siva rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka hi xisasi:
Ku tivisa munhu wo karhi leswaku xaka ra yena ri **file**. (2)
- 3.1.6 Nyika nhlamuselo ya swivulavulelo leswi tikisiweke eka swivulwa leswi landzelaka:
(a) Munhu u fika laha a yaka kona hi ku **copeta ka tihlo**. (2)
(b) Ematshan'wini yo n'wi tshinelela, munhu **wo hlanula swirhendze**. (2)
- 3.1.7 Tirhisa rihlanganisi leri ri faneleke ku hlanganisa swivulwa leswi landzelaka:
Munhu wa hlamarisa. A nga twisiseki. (2)
- 3.1.8 Tsala ritofularha ra rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka:
Vanhu vo tala masiku lawa va hundzukile vadlayi, ngopfungopfu **vavanuna**. (2)
- 3.1.9 Eka xivulwa lexi landzelaka ku na ntlangiso wa marito. Nyika nhlamuselo ya xivulwa hinkwaxo.
Phela munhu loko a ri hava selula sweswi, a hi munhu. (2)
- 3.1.10 Siva rito leri tikisiweke hi risivi leri faneleke.
Ta ku pfuna ka munhu ha ti vona. A hi voneni ta ku onha ka **munhu**. (2)
- 3.1.11 Nyika ku hambana ka tinhlamuselo ta rito "**vona**" eka swivulwa leswi landzelaka:
(a) Lava va nga ni mahlo va ku **vona** ku cinca loku ku tisiweke hi thekinoloji.
(b) Hi khensa vanhu lava tiseke nhluvuko, namuntlha ku na ku cinca hikwalaho ka **vona**. (4)
- 3.1.12 Tihela u tsala xivulwa lexi landzelaka, kambe u sungula hi rito leri tikisiweke:
Munhu a a fanele ku tsala **papila** loko a navela ku avela van'wana timhaka. (2)

- 3.1.13 Tihela u tsala xivulwa lexi landzelaka, kambe u sungula hi marito lama nga endzeni ka swiangi:
Hi ta nghena ni le ka tlhelo ra thekinoloji ya swihangalasangungu. (Hasani u vula leswaku ...) (2)
- 3.1.14 Yisa xivulwa lexi landzelaka eka nkarhi lowu wu **nga hundza** hi tlhelo ra **nandzulo**:
Ta ku pfuna ka munhu ha ti vona. (2)
- 3.1.15 Nyika ritofularha ra rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka:
Vanhu vo tala masiku lawa va hundzukile **vadlayi**. (1)

- 3.2 Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka hi vukheta. Tihela u xi tsala hi vuntshwa u ri karhi u lulamisa swihoxo leswi swi nga kona swa matsalelo ni swa ririmi. Nkhwatihata swihoxo hinkwaswo leswi u swi lulamiseke.

Ku tirhisa nkarhi wun'wana na un'wana hi ndlela ya kahle i swa nkoka evuton'wini. enkarhini wo tala u ta twa munhu a ku: "Ndzi pfumala nkarhi." Leswi swi komba kahle leswaku u va a nga tivi xihundla lexi nga kona eka matirhiselo ya nkarhi. Loko u lava ku humelela evuton'wini tirhisa nkarhi hi ndlela ya kahle.

Mhaka ya kahle hileswaku hinkwerhu hi na nkarhi lowu hi ringaneleke. Siku rin'wana na rin'wana ri na makumembirimune wa tiawara. Vanhu vo tala va tirhisa nhungu wa tiawara ku etlela nhungu wa tiawara ku tirha na nhungu wa tiawara ku wisa. Xivutiso hileswaku, xana u endla yini hi nkarhi lowu. Hinkwerhu hi na 86 400 wa tisekondi hi siku, a nga kona loyi a nga na to tlula ta un'wana.

munhu vo tala lava fumeke va tirhisile nhungu wa tiwara ta vona hi ndlela ya kahle. Hi xitalo xa vona va vula leswaku swilo swo fana na tithelevhixini va swi veka etlhelo. Ku tirhisa nkarhi wo wisa hi ku hlaya tibuku swa vuyerisa. U ya u andzisa miehleketo hi vutivi. Nkarhi wun'wana na wun'wana endla pulani ya leswi u faneleke ku swi tirha. Loko hinkwerhu ho kota ku tirhisa nhungu wa tiawara ta siku hi ndlela ya kahle, vutomi bya hina byi nga va eka xiyimo xa kahle

(20)

- 3.3 Xiya xinavetiso lexi landzelaka laha hansi, kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

ETLELA VURHONGO LEBYINENE EHODELA YA HATITLONYA

Mubedo wa kona, a swi kali swi lava ku byeriwa, na wena wa swi vona leswaku i wa manyunyu. A hi wona wo fana ni ya tihodela tin'wana, leyi yi tshovaka munhu nyonga loko a hundzuluka, ni ku ba pongo leri pfatlanyaka tindleve.

SWIVUTISO:

- 3.3.1 Hi vahi vaamukeri va mahungu va xinavetiso lexi? (1)
- 3.3.2 Tshaha xivulwa lexi kombaka ririmi ro khunguvanyisa ni ku pfatlanya van'wana. (2)
- 3.3.3 Hlawula nhlamulo leyi yi nga yona eka leti ti nga endzeni ka swiangi:
- Muteki wa xifaniso lexi a a ri eka mpfhuka wa le (kule/xikarhi/kusuhi) loko a teka xifaniso lexi. (1)
- 3.3.4 Kombisa leswaku hi wihi mboyamelotlhelorin'we lowu wu nga kona eka xinavetiso lexi, u tlhela u seketela leswaku hikwalaho ka yini u vula leswaku hi wona mboyamelotlhelorin'we. (4)
- 3.3.5 Tsavula marito lama kombisaka ririmi ro onga eka xinavetiso lexi. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 60

XIYENGE XA D: MATSALWA**XIVUTISO XA 4**

XIYA: Hlamula xivutiso xa tsalwa rin'we ntsena.

TSALWA RA 1: SWIRUNGULWANA: WR Chauke: Ntlhontlho

Tsalwa leri ri na swivutiso swinharhu, ku nga xivutiso xa 4.1, xa 4.2 na xa 4.3.

Hlamula swivutiso swimbirhi ntsena.

4.1 Xirungulwana xa "Timitsu ta mina"

- 4.1.1 Xana Namuka a a ri ni vasati vangani? (1)
- 4.1.2 Loko Kholani a tirha eka Cumming a a nga ha tirhi ku tika hikuva a a tshembekile. Xana a a tirha yini? Vula swilo swimbirhi. (2)
- 4.1.3 Xana Kholani a a swi kotisa ku yini ku dyondza a ri karhi a tirha? (2)
- 4.1.4 I tiko rihi leri Kholani a nyikiweke mali ku ya dyondza xikolo eka rona? (1)
- 4.1.5 Nyika vito ra n'wana wa Kholani. (1)
- 4.1.6 Hi swihi swilo swimbirhi swo biha leswi a swi vuriwa hi Light mayelana ni ririmi ra Xitsonga? (2)
- 4.1.7 Xana eku heteleleni Light u vone timitsu ta yena ti ri kwihi? (1)
- [10]**

KUMBE**4.2 Xirungulwana xa "Mi ta ndzi endla yini?"**

Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

"Mufundhisi, xana a hi ntiyiso leswaku Biblele yi ri 'kombela u ta nyikiwa' xana?" Mufundhisi u swi vonile leswaku Mthovu a a dyile madleke. "N'wananga, Biblele yi lerisa hi ndlela yaleyo," ku hlamula Mufundhisi. "Ndzi nga swi kuma leswi ndzi nga ta swi kombela xana?"

- 4.2.1 Xana "ku dya madleke" swi vula yini? (1)
- 4.2.2 Hlawula nhlamulo **yin'we** leyi nga yona. N'wana loyi a a komberiwa eka mufundhisi a a ri (Basani/Nyeleti/Solani). (1)

- 4.2.3 Hetisa xivulwa lexi: 'Ndzi ta va hlula hi mavoko, ndzi ta tlhela ndzi va hlula hi ...' (2)
- 4.2.4 Hikokwalaho ka yini Rikhotso a bile Mthovu? (2)
- 4.2.5 Hlawula nhlamulo **yin'we** leyi nga yona. Mthovu u dlayile xikhegudyana xa ka Nghunghunyani hi (bayisikiri/xibamu/movha). (1)
- 4.2.6 Ku ya hi gqweta ra Mthovu, xana siku ro sungula ra Dzivamisoko ri vuriwa yini? (2)
- 4.2.7 Vula u ku **hi swona** kumbe u ku **a hi swona**: Xindlandlamuki loko a lombamba Mthovu mali u sayinile. (1)
[10]

KUMBE

4.3 Xirungulwana xa "Nkalaxaka"

Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

"Gaveni, ndzi yingise swinene," ku hlamula hosi. "Dlamini loyi u fikile la tikweni ra mina a kuma leswaku vanhu a va fa tanihi tinhongani. U sungurile ku va tshungula, ivi masirha ya sungula ku fa hi ndlala. Wanuna loyi u hakerisile vanhu va mina mali leyitsongo swinene ..."

- 4.3.1 Xana Dlamini loyi ku vulavuriwaka hi yena a a tirha yini? (1)
- 4.3.2 Hikokwalaho ka yini Dlamini a hakerisa mali leyitsongo? (2)
- 4.3.3 Gaveni a a vula leswaku Dlamini a a cincile, a nyenya vanhu va ka Manghovo. Xana Dlamini a a ku vanhu lava va lo yini ku kala a va nyenya? Vula swilo swimbirhi. (4)
- 4.3.4 I nhlengeletano ya vamani leyi a yi rhambiwele hi Gaveni? (1)
- 4.3.5 Xana Dlamini u tile enhlengeletanini? Vula u ku **ina** kumbe u ku **e-e**. (1)
- 4.3.6 Ku ve ku humelela yini hi Dokodela Dlamini? (1)
[10]

TSALWA RA 2: MITSHEKETO: F Rikhotso: Xa mina i tinyeleti

Tsalwa leri ri na swivutiso swimbirhi, ku nga 4.4 na 4.5.

Hlamula swivutiso ha swimbirhi.

4.4 Ntsheketo wa “Banana”

Hlaya xitshuriwa lexi xo huma eka ntsheketo wa **Banana** kutani u hlamula swivutiso leswi landzelaka:

Loko a nga si endla mihlolo leyi, a a rhanga hi ku boha ndhindhana leyitsongo exisutini, vasati va yena va n’wi bela macomana, ivi na yena a khoma comana a ba. A a ri xicini lexikulu. Masalamusi lawa a a ya endla emitini laha a a komberiwile ku ya endla loko ku ri ni mikhuvo yo fana ni yo tsundzuka sirha hosi Muhlava wo sungula.

4.4.1 Banana Mboweni a a tiveka hi vito rihi? (1)

4.4.2 Boxa vito ra ndhawu laha khale a a akile kona. (1)

4.4.3 Tsala masalamusi ya mune lawa Banana a a kota ku ma endla. (4)

4.4.4 Hlamusela leswaku “masalamusi” swi vula yini? (2)

4.4.5 Hetisa marito lawa ya kayivelaka eka ntshaho lowu landzelaka:

“Le ndhawini leyi tiviwaka hi *Officers’ Land Colonial Land Company* a ku hamba ku va ni mphikizano wa tihanci, _____, _____ ni mimovha.”

(2)
[10]

KUMBE

4.5 Ntshheketo wa "Evukon'wanini bya N'wamfenhe"

Hlaya ntshheketo lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi wu landzelaka.

Evukon'wanini bya N'wamfenhe

Garingani wa garingani!
Garingani!
Garingani wa garingani!
Garingani!
Garingani wa garingani!
Garingani!

Khale wa khaleni,
N'wamfenhe o rhamba N'wampfundla,
Ku n'wi heleketa evukweni.
Loko va fikile evukweni,
N'wamfenhe a hamba a rhumetela N'wampfundla,
Ku ya yiva timbuti ta le vukon'wanini.
Se a rhuma N'wampfundla a ku:
"Famba u ya kombela munyu,
U nga vuli leswaku munyu i wo lunga nyama,
Wo u lava ku tshuva xikunwana xa kokwana."

Kunene N'wampfundla a fika eka vini va muti:
"Kokwana N'wamfenhe va ndzi rhumile,
Va ri va kombela munyu."
Va muti va vutisa N'wampfundla:
"Munyu wo lunga yini xana?"
N'wampfundla a ku: "Munyu wa ku lunga nyama."
A tlhela a ku: "Ndzi lo rivala,
I munyu wo lunga xikunwana."
Kutani va muti va nyika N'wampfundla munyu.

SWIVUTISO:

- 4.5.1 Hikokwalaho ka yini N'wamfenhe a rhambile N'wampfundla? (1)
- 4.5.2 N'wamfenhe a a rhumetela N'wampfundla ku ya yiva yini? (1)
- 4.5.3 Xana munyu a wu ri wo endla yini? (1)
- 4.5.4 Hikokwalaho ka yini N'wamfenhe a ala loko vanhwanyana va lava ku kukula yindlu? (2)
- 4.5.5 Vanhwanyana va swi kotise ku yini ku susa N'wamfenhe? (2)
- 4.5.6 Vanhwanyana va kume yini egojini? (2)
- 4.5.7 Ku humelele yini hi vukati bya N'wamfenhe? (1)
- [10]**

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 20**NTSENGO WA TIMARAKA: 120**